L'autenticació històrica de les restes atribuïdes a Cristòfor Colom: revisió crítica de les evidències documentals i científiques

Joaquim Ullan Martorell
Historiador i Gestor Cultural. President del Cercle Català d'Història
Joaquim.ullan@gmail.com

RESUM

La identificació de les restes mortals atribuïdes a Cristòfor Colom constitueix una de les qüestions més controvertides de la historiografia colombina. Malgrat l'ampli reconeixement institucional de les despulles conservades a la Catedral de Sevilla, la seva autenticació presenta dificultats derivades de la reconstrucció documental de la trajectòria de les restes i de l'abast probatori de les evidències científiques disponibles, sovint més limitat del que es dona a entendre quan es presenten públicament com a definitives.

Aquesta ponència[1] avalua fins a quin punt la identificació tradicional pot considerar-se històricament acreditada mitjançant una anàlisi interdisciplinària de les fonts relatives a la mort, l'enterrament i els successius trasllats atribuïts a les despulles, contrastades amb les aportacions de la genètica, l'antropologia física i altres disciplines auxiliars. La recerca aplica els principis de la crítica documental i examina la independència i coherència de les fonts, la continuïtat de la cadena de custòdia i la convergència entre evidències documentals, materials i científiques. El treball parteix de la premissa que aquesta autenticació és, metodològicament, una qüestió prèvia i independent de la controvèrsia sobre la localització de les despulles entre Sevilla i Santo Domingo, i que cal resoldre-la abans de prendre partit en aquell debat.

Els resultats mostren que la reconstrucció tradicional disposa d'elements compatibles amb l'atribució, però presenta discontinuïtats documentals, dependències entre testimonis i limitacions en la capacitat identificativa de les proves científiques. Aquestes dificultats no permeten rebutjar l'atribució de les restes conservades a Sevilla, però tampoc considerar-la històricament acreditada mitjançant una convergència suficient d'evidències independents.

Es conclou que la identificació tradicional és plausible, però no suficientment acreditada en

[1] Aquesta ponència pren com a punt de partida el treball final de grau de l'autor, *Estudi sobre l'autenticitat de les restes mortals atribuïdes a Cristòfor Colom, dipositades a la Catedral de Sevilla* (Universitat Oberta de Catalunya, 2023). La recerca presentada aquí revisa, amplia i reformula aquell estudi mitjançant un nou marc metodològic centrat en la crítica documental, la reconstrucció de la cadena de custòdia i l'avaluació de la convergència entre evidències documentals, materials i científiques.

l'estat actual de les evidències, i que l'autenticació constitueix una qüestió metodològicament prèvia a la controvèrsia sobre la localització de les despulles entre Sevilla i Santo Domingo.

1. INTRODUCCIÓ

Pocs personatges històrics han generat una producció bibliogràfica tan extensa com Cristòfor Colom. Més de cinc segles després de la descoberta d'Amèrica, la seva figura continua suscitant debats sobre qüestions tan diverses com l'origen, la llengua, la formació cultural o els coneixements nàutics. Entre aquestes controvèrsies persisteix una qüestió aparentment més concreta, però historiogràficament complexa: la identificació de les seves restes mortals.

La versió tradicional sosté que l'almirall va morir a Valladolid el 20 de maig de 1506 i que les seves despulles foren objecte de diversos trasllats fins a quedar dipositades a la Catedral de Sevilla. Tanmateix, l'examen de la documentació relativa a la mort, l'enterrament i els successius trasllats revela discontinuïtats, discrepàncies cronològiques i problemes de transmissió que dificulten considerar plenament demostrada la continuïtat entre el personatge històric i les restes que li són atribuïdes.

Aquesta dificultat planteja un problema metodològic central: la identificació d'unes restes històriques no depèn únicament de la compatibilitat biològica o genètica, sinó també de la solidesa de la documentació que en permet reconstruir la procedència i la cadena de custòdia. La present recerca analitza, per tant, fins a quin punt les evidències documentals, materials i científiques disponibles permeten considerar històricament acreditada l'atribució de les restes conservades a Sevilla.

L'estudi no pretén establir una localització alternativa de les despulles de l'almirall, sinó determinar el grau de certesa històrica que permeten assolir les proves disponibles. Aquesta recerca pren com a punt de partida un estudi anterior de l'autor sobre l'autenticitat de les restes atribuïdes a Cristòfor Colom (Ullan, 2023), que aquí és revisat i ampliat mitjançant un marc metodològic centrat en la crítica documental, la reconstrucció de la cadena de custòdia i la convergència entre evidències independents.

Des d'aquesta perspectiva, la controvèrsia transcendeix l'àmbit estrictament funerari o arqueològic i planteja una qüestió historiogràfica més àmplia: els criteris mitjançant els quals una tradició documental, repetida i institucionalitzada al llarg del temps, arriba a adquirir la condició de certesa històrica. L'autenticació de les restes atribuïdes a Colom esdevé així un cas d'estudi sobre la relació entre documentació, memòria, evidència científica i construcció historiogràfica.

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ I MARC HISTORIOGRÀFIC

La qüestió de les restes mortals de Cristòfor Colom ha generat una abundant producció historiogràfica des del segle XIX, articulada sobretot al voltant d'una alternativa: si les despulles reposen a la Catedral de Sevilla o si corresponen a les restes descobertes l'any 1877 a la Catedral Primada de Santo Domingo. Aquesta dicotomia ha tendit a situar en un segon pla una qüestió metodològicament anterior: la solidesa de les fonts que permeten reconstruir la trajectòria atribuïda a les restes. La interpretació predominant, sistematitzada per Antonio Ballesteros Beretta, sosté que Colom hauria mort a Valladolid el 1506, hauria estat traslladat al monestir sevillà de Santa María de las Cuevas, conduït a Santo Domingo a mitjan segle XVI, traslladat a l'Havana el 1795 i retornat finalment a Sevilla el 1898; aquesta seqüència trobà suport en l'informe de Manuel Colmeiro per a la Real Academia de la Historia, que en defensà la legitimitat.

Davant d'aquesta interpretació, la descoberta de 1877 originà una línia alternativa: Emiliano Tejera argumentà que les restes exhumades pels espanyols el 1795 corresponien no a l'almirall sinó al seu fill Diego, i que les autèntiques haurien romàs a Santo Domingo. Al llarg del segle XX el debat es desplaçà progressivament cap a l'anàlisi crítica de la documentació: Anunciada Colón de Carvajal i Guadalupe Chocano Higueras posaren de manifest contradiccions en els enterraments i trasllats, Carlos Serra Pickman qüestionà la solidesa de les proves de la trajectòria funerària tradicional, i Consuelo Varela, Juan Gil i Antonio Rumeu de Armas revisaren la transmissió i genuïnitat de les fonts biogràfiques colombines —una línia especialment pertinent, ja que la fiabilitat de la identificació funerària depèn en part de la solidesa del relat biogràfic previ.

En les darreres dècades, la incorporació de les ciències experimentals —particularment el projecte genètic dirigit per José Antonio Lorente a la Universidad de Granada, juntament amb estudis antropològics, forenses i edafològics— ha ampliat el corpus d'evidències sense eliminar la controvèrsia, ja que la interpretació dels resultats continua vinculada a la identificació prèvia de les mostres. S'hi han afegit també recerques paleogràfiques, lingüístiques, lexicomètriques, mèdiques i psicològiques que, sense tenir per objecte directe les despulles, permeten contrastar la coherència interna del relat tradicional amb el personatge històric.

Malgrat l'amplitud d'aquesta bibliografia, es detecta una limitació recurrent: bona part dels estudis ha assumit com a marc inicial la validesa essencial de la seqüència documental de la mort, l'enterrament i els trasllats, de manera que la controvèrsia s'ha concentrat a determinar quines restes són les autèntiques —les de Sevilla o les de Santo Domingo— sense sotmetre sempre la cadena documental prèvia al mateix grau d'exigència crítica. És en aquest buit on se situa la present recerca: es considera l'autenticació com un problema previ al de la localització, la qual cosa implica examinar conjuntament la fiabilitat de les fonts, la continuïtat de la cadena de custòdia i la capacitat real de les proves científiques, en lloc de decidir anticipadament entre Sevilla i Santo Domingo.

3. OBJECTIUS I PLANTEJAMENT METODOLÒGIC

La present recerca té com a objectiu general avaluar fins a quin punt les evidències disponibles permeten considerar històricament acreditada l'autenticitat de les restes atribuïdes a Cristòfor Colom conservades a la Catedral de Sevilla, mitjançant cinc objectius específics: (1) analitzar críticament les fonts relatives als darrers anys de vida, la mort i l'enterrament de Colom; (2) reconstruir documentalment els successius trasllats atribuïts a les seves despulles; (3) valorar l'autenticitat, la independència i la coherència de les principals fonts; (4) contrastar el relat documental amb les aportacions de la genètica, l'antropologia física i altres disciplines auxiliars; i (5) determinar fins a quin punt les diferents línies d'evidència convergeixen de manera independent en favor de la identificació tradicional.

Metodològicament, la investigació confronta sistemàticament fonts documentals, evidències materials i resultats científics, aplicant els principis de la crítica documental externa i interna (Bloch, 2022; Aróstegui, 2001) i valorant la força probatòria de cada font segons la seva proximitat temporal als fets, independència respecte d'altres testimonis, coherència interna i concordança amb fonts externes. En aquest marc es distingeix entre absència documental —que no equival, per si sola, a prova d'inexistència— i contradicció o incompatibilitat probatòria positives. Un segon eix és la reconstrucció de la cadena de custòdia: la seqüència verificable d'identificacions, enterraments, exhumacions i trasllats que hauria d'unir el personatge històric amb les restes conservades, entesa no com una exigència de continuïtat documental absoluta sinó com una successió prou coherent i verificable. Les evidències científiques, finalment, s'avaluen segons la seva capacitat identificativa real: una coincidència genètica o antropològica pot reforçar una hipòtesi —corroboració— sense equivaler a una identificació nominal si les mostres de referència no han estat identificades de manera independent. D'acord amb aquests criteris, es distingeix entre plausibilitat —compatibilitat amb una part significativa de les evidències— i acreditació històrica, que exigeix la convergència independent, coherent i robusta d'aquestes línies de prova.

4. LES INCERTESES SOBRE LA MORT DE CRISTÒFOR COLOM

La versió tradicionalment acceptada sosté que Cristòfor Colom va morir a Valladolid el 20 de maig de 1506 i que fou enterrat al convent de San Francisco d'aquella ciutat. Els principals testimonis —Hernando Colón (1984: 349), Bartolomé de Las Casas (1986: 329) i Diego Ortiz de Zúñiga (1795: 205)— coincideixen en aquesta data, festivitat de l'Ascensió; altres cronistes com Fernández de Oviedo (1959: 75), López de Gómara (1877: 172) i Martí de Viciana (1882: 274) també situen la mort a Valladolid, sense precisar-ne el dia. Es tracta, però, d'un conjunt limitat de testimonis, de valor i independència desiguals, amb diversos problemes de verificació documental (Arranz, 2006: 336-342; Castro Sánchez, 2020: 13-30).

La documentació dels darrers mesos de vida de l'almirall presenta, tanmateix, discontinuïtats rellevants. Colom va arribar a Sevilla el 7 de novembre de 1504, molt malalt (Colón; Varela, 1992b: 29), i des d'allà manifesta al seu fill Diego la impossibilitat de desplaçar-se per veure els monarques (Colón et al., 1992a: 515-520); les seves darreres cartes conegudes continuen datades a Sevilla almenys fins al juny de 1505 (Colón et al., 1992a: 526-528), coincidint amb les descripcions d'un home greument afectat per la gota i pràcticament immobilitzat (Madariaga, 1984: 481; Arranz, 2006: 326; Eliot Morison, 1992: 225; Irving, 1961: 305). Bartolomé de Las Casas (1986: 325) recull encara una carta al rei Ferran en què l'almirall promet servir-lo els pocs dies de vida que li resten.

Un element significatiu és l'afirmació d'Hernando Colón (1984: 349) segons la qual el rei Ferran el Catòlic va decidir sortir de Valladolid per rebre personalment el seu pare a causa de la gravetat del seu estat —cosa que indicaria que l'almirall encara no havia arribat a la ciutat. Aquesta reconstrucció planteja, a més, una dificultat pràctica no resolta: si Colom estava, com s'acaba de veure, greument malalt i pràcticament immobilitzat almenys fins al juny de 1505, la versió que el situa morint a Valladolid onze mesos després pressuposa un desplaçament de diverses setmanes entre dues ciutats separades per més de 500 quilòmetres. Cap font examinada —ni les de l'entorn familiar o cortesà— en documenta les circumstàncies, la data o els motius, ni explica com un home descrit com a pràcticament impedit hauria pogut sobreviure-hi. Això no permet, per si sol, descartar l'arribada a Valladolid, però constitueix una llacuna que la historiografia tradicional no ha abordat amb el mateix rigor aplicat a altres episodis.

A aquestes dificultats s'afegeixen diversos silencis i contradiccions documentals. Els Anales Breves del Reinado de los Reyes Católicos de Galíndez de Carvajal, que recullen les principals defuncions del període, no esmenten la mort de Colom (Galíndez de Carvajal, 1953; Fernández Duro, 1890: 161), com tampoc ho fa Pedro Mártir de Angleria en les cartes que escrivia des de la mateixa Valladolid aquells dies (Winsor, 1892: 491); la mort no apareix ni a les actes municipals de la ciutat (Arranz, 2006: 342). Les fonts posteriors —Las Casas (1986: 329), Fernández de Oviedo (1959: 75), López de Gómara (1877: 172) i Serra Postius (1712: 95)— afirmen que el cos fou traslladat a Sevilla, però cap no esmenta el període de tres anys durant el qual, segons la tradició, les despulles haurien romàs sepultades a Valladolid, període del qual tampoc es conserva documentació d'enterrament.

L'origen d'aquesta tradició descansa fonamentalment en la Historia del Almirante, atribuïda a Hernando Colón, i la Historia de las Indias de Bartolomé de Las Casas —que en depèn àmpliament. Antonio Rumeu de Armas (1970: 17-18) qualifica la primera com una de les obres més controvertides de la historiografia colombina: el manuscrit original s'ha perdut, la primera edició coneguda és de Venècia, 1571, en traducció italiana, i els primers capítols constituirien una redacció apòcrifa de mans desconegudes, mentre que només la part relativa als viatges es pot atribuir amb certa seguretat a Hernando Colón (Rumeu de Armas, 1970: 22-26).

Finalment, la mateixa data presenta un problema cronològic: tant Hernando Colón com Las

Casas situen la mort el dia de l'Ascensió, però el 1506 aquesta festivitat va caure el 21 de maig, no el 20 com afirmen les fonts tradicionals (Castro Sánchez, 2020: 27; Arranz, 2006: 336-337) —una discrepància que, per si sola, no permet qüestionar ni el lloc ni l'any de la mort, però sí avaluar la precisió de la transmissió textual. En conjunt, la mort de Colom a Valladolid el 1506 constitueix una atribució plausible i sostinguda per diversos testimonis, però alguns detalls de l'episodi —la data exacta, les circumstàncies finals i la independència de les fonts— presenten problemes de verificació reals.

5. ENTERRAMENT I PRIMERS TRASLLATS

Si la documentació relativa a la mort de Colom presenta zones d'ombra, la del seu enterrament i primers trasllats no ho és menys: és precisament aquí on apareixen algunes de les contradiccions més significatives del relat tradicional. Aquest sosté que, després de morir a Valladolid, l'almirall fou enterrat al convent franciscà de San Francisco i que les restes hi van romandre fins al trasllat a Sevilla el 1509 (Ballesteros Beretta, 1945), però les proves documentals directes i contemporànies que ho confirmarien són limitades.

Diversos autors —Giménez Fernández (1954: 14), Justin Winsor (1892: 491), Enrique Gandía (1951: 375)— han assenyalat que no es conserva cap registre funerari contemporani que acrediti la inhumació al convent de San Francisco, i que bona part de les afirmacions es basen en tradicions posteriors. La identificació de la capella funerària es fonamenta en els Extractos del Diario de los Verdesotos, coneguts per la publicació de José Vargas Ponce, segons els quals Colom hauria estat enterrat a la capella de Luis de la Cerda (Castro Sánchez, 2020: 13-15); el document original, però, no s'ha conservat i només ens ha arribat per transcripcions posteriors. La documentació conservada sobre la capella no aporta, doncs, una corroboració explícita i independent de la inhumació, encara que aquest silenci no la invalida (Cuartero, 1963: 26; Castro Sánchez, 2020: 20-22).

Segons la versió generalment acceptada, les despulles haurien estat traslladades posteriorment al monestir cartoixà de Santa María de las Cuevas, a Sevilla, però la cronologia no és tan clara com es presenta: Diego Ortiz de Zúñiga (1795: 205) situa el trasllat el mateix 1506, mentre que altres autors el daten el 1509 (Ballesteros Beretta, 1945; Arranz, 2006). La discrepància no és menor: si el trasllat fou immediat, desapareix el període de tres anys que la historiografia situa a Valladolid; si va ser el 1509, continua sense existir documentació concloent per seguir-ne la traça durant l'interval.

Un altre problema fonamental és l'absència de qualsevol disposició testamentària en què Colom manifesti la voluntat de ser enterrat a Santa María de las Cuevas (Colón et al., 1992a: 534-536). Els testimonis dels descendents tampoc coincideixen del tot: en el seu testament de 1539, Hernando Colón afirma que el seu pare i el seu germà Diego havien estat enterrats durant molt de temps al monestir sevillà[2], mentre que altres documents contemporanis

[2] El document (AGI, signatura: Patronato 11) no està digitalitzat però la seva transcripció està disponible en el llibre de l'Anunciada Colón i la Guadalupe Chocano Higueras (1992b: 37).

suggereixen un trasllat anterior, generant una incompatibilitat cronològica encara no resolta.

La relativa escassetat de referències documentals sevillanes sobre la presència de les restes al monestir cartoixà constitueix una limitació addicional (Serra Pickman, 1992: 220-225), a la qual s'afegeixen les observacions edafològiques desenvolupades a l'apartat 7, que tampoc permeten, per si soles, identificar les restes ni refutar la tradició (Castro Sánchez, 2020: 29).

Les incerteses relatives a l'enterrament inicial, la manca de registres contemporanis concloents, les discrepàncies cronològiques i les dificultats per reconstruir documentalment els primers trasllats impedeixen establir una cadena de custòdia històrica contínua des del moment de la mort de Cristòfor Colom.

6. CONFLICTE SEVILLA – SANTO DOMINGO

La controvèrsia sobre la localització de les restes de Colom és un dels debats més persistents de la historiografia colombina. Tot i que les discussions es remunten al segle XVIII, adquirí una nova dimensió amb el descobriment efectuat a la Catedral de Santo Domingo el 10 de setembre de 1877, quan unes obres de restauració localitzaren una caixa de plom amb restes humanes i una inscripció interpretada com a referència directa a Colom (Deive; García Arévalo, 2006: 21-22). El descobriment posava en qüestió la versió tradicional segons la qual les restes havien estat traslladades de Santo Domingo a l'Havana el 1795, arran del Tractat de Basilea, i a Sevilla el 1898 (Salva, 1899: 16-17): si les de 1877 eren realment les de Colom, les traslladades per les autoritats espanyoles no hi podien correspondre.

La resposta espanyola fou ràpida: la Real Academia de la Historia encarregà un informe a Manuel Colmeiro (1879), que defensà la correcció de les exhumacions de 1795 i en rebutjà la identificació dominicana. La posició contrària fou articulada per Emiliano Tejera (1928), segons el qual les autoritats espanyoles haurien identificat erròniament la sepultura de Colom i traslladat les restes d'un altre membre de la família, probablement el seu fill Diego, mentre que les autèntiques haurien romàs a Santo Domingo fins al 1877.

L'anàlisi d'aquest debat revela, tanmateix, una circumstància metodològica rellevant: tant la tesi espanyola com la dominicana comparteixen el pressupòsit que les restes localitzades en algun dels dos emplaçaments corresponen efectivament a Colom, i la discrepància es limita a determinar quina identificació és correcta. Totes dues disposen d'arguments documentals, però també depenen de la correcta identificació de les restes en fases anteriors de la cadena funerària: la controvèrsia de 1877 i la discussió sobre l'exhumació de 1795 no es poden desvincular, per tant, de les incerteses relatives als enterraments i trasllats precedents.

7. LES PROVES CIENTÍFIQUES

Les limitacions de la documentació històrica han impulsat diversos investigadors a buscar

en les ciències experimentals una via alternativa: la genètica, l'antropologia física i altres disciplines auxiliars com a fonts d'evidència independents dels testimonis documentals. La iniciativa més destacada és el projecte dirigit pel professor José Antonio Lorente a la Universitat de Granada, iniciat el 2003 per analitzar les restes conservades a Sevilla i comparar-ne l'ADN amb el d'altres membres de la família Colom, especialment Hernando i Diego Colón (Harney, 2004).

L'avaluació de les proves genètiques exigeix distingir entre l'existència d'anàlisis científiques i la disponibilitat pública d'un corpus de resultats prou complet per a un examen independent. Lorente va publicar el 2007 una exposició dels estudis genètics segons la qual la comparació de l'ADN mitocondrial dels ossos de Sevilla amb els atribuïts a Diego Colón donava una resposta favorable a la identificació (Lorente Acosta, 2007). Les afirmacions posteriors presentades públicament com a confirmació definitiva, especialment les difoses el 2024, no han anat acompanyades, fins on ha pogut determinar aquesta recerca, d'una publicació científica completa que en permeti l'avaluació independent[3], la qual cosa limita els mecanismes ordinaris de contrast i reproduïbilitat científica.

Una relació biològica establerta entre mostres constitueix una evidència favorable, però el seu abast depèn de la naturalesa del marcador, la qualitat de l'ADN recuperat —molt reduïda, segons els mateixos investigadors, per l'estat de conservació dels ossos (Harney, 2004)— i, sobretot, de la identificació independent dels individus de referència: la compatibilitat genètica pot corroborar una hipòtesi, però no equival automàticament a una identificació nominal. Com assenyala Guadalupe Chocano Higueras (2006: 710), les proves disponibles permeten establir relacions biològiques, però no demostren de manera absoluta la identitat històrica dels individus analitzats; fins i tot si les relacions genètiques són correctes, continua essent necessari demostrar documentalment que les restes comparades corresponen a les persones històriques que se'ls atribueixen.

Els estudis antropològics han aportat també informació rellevant: les anàlisis osteològiques determinen sexe, edat aproximada i patologies compatibles amb l'estat de salut tradicionalment atribuït a Colom, entre les quals una probable poliartropatia gotosa crònica (Maresma, 2017), coherent amb la correspondència i els testimonis contemporanis (de Las Casas, 1986: 324-329). Els estudis edafològics de Rafael Delgado Calvo López i col·laboradors, per la seva banda, han detectat en la pols associada a les restes característiques que no sempre coincideixen amb un enterrament directe en terra, així com fils metàl·lics compatibles amb vestidures funeràries de certa categoria (Castro Sánchez,

[3] La constatació es basa en la revisió de la literatura científica i de la documentació públicament accessible localitzada sobre el projecte genètic dirigit per José Antonio Lorente i les restes atribuïdes a Cristòfor Colom. Aquesta revisió ha permès identificar publicacions prèvies sobre el projecte i els seus resultats, entre les quals Lorente Acosta (2007), però no, fins allà on ha pogut determinar aquesta recerca i amb documentació disponible fins al juliol de 2026, una publicació científica posterior que exposi de manera suficient les dades primàries, els marcadors analitzats, els protocols aplicats, els criteris estadístics d'interpretació i els resultats necessaris per sotmetre les afirmacions públiques més recents sobre la identificació de les restes a una avaluació independent. Aquesta constatació no equival a demostrar la inexistència absoluta de qualsevol comunicació o document tècnic no localitzat o no accessible públicament, sinó que delimita l'estat de la documentació científica examinada en aquesta recerca.

2020: 29).

Les aportacions més interessants per a aquesta recerca, tanmateix, provenen de les anomenades recerques transversals: sense tenir per objecte directe les restes, permeten contrastar la coherència del relat tradicional. Els estudis paleogràfics del pare Gabriel Maria Roura (1993: 6), aprofundits per Jesús Delgado (2012) amb tècniques modernes d'anàlisi gràfica, identifiquen similituds entre l'escriptura colombina i la tradició de la Cancelleria Reial Catalana; els estudis lingüístics i lexicomètrics de Lluís de Yzaguirre (2006: 17) assenyalen que les interferències fonològiques dels escrits autògrafs de Colom s'expliquen satisfactòriament per un substrat català. Considerades individualment, cap d'aquestes investigacions permet identificar unes restes concretes, i la seva incidència probatòria sobre l'autenticació és només indirecta —no s'utilitzen aquí com a evidència identificativa, sinó com a element de contrast sobre la coherència del perfil històric atribuït al navegant. La seva rellevància metodològica és, tanmateix, real: si components estructurals del perfil de Colom —com la llengua materna— no coincideixen amb la biografia convencional, la incertesa afecta no només la trajectòria de les despulles sinó també la caracterització històrica del subjecte que es pretén identificar.

En conjunt, les proves genètiques, antropològiques, edafològiques i forenses han contribuït al coneixement de les restes atribuïdes a Colom, però no han resolt la qüestió de la seva autenticitat: poden aportar compatibilitat i, en determinades condicions, corroboració independent, però no substitueixen la crítica històrica ni permeten establir automàticament una identificació nominal quan la vinculació de les mostres amb els personatges històrics depèn d'una cadena documental incompleta. L'aportació de les ciències experimentals només pot valorar-se, doncs, dins una anàlisi convergent amb les evidències documentals i materials.

8. LÍMITS DOCUMENTALS I CONSTRUCCIÓ DEL RELAT HISTORIOGRÀFIC

Les dificultats que envolten la identificació de les restes atribuïdes a Cristòfor Colom no deriven exclusivament de la manca de proves materials concloents, sinó també de la naturalesa mateixa de la documentació que sustenta el relat tradicional. La Historia del Almirante, atribuïda a Hernando Colón, n'és un exemple paradigmàtic: tot i ser una de les fonts més utilitzades per la historiografia colombina, el manuscrit original no s'ha conservat i la seva transmissió textual ha estat objecte de debat des de fa dècades (Rumeu de Armas, 1970: 17-26), i la dependència que Bartolomé de Las Casas en manté reforça la necessitat d'avaluar-ne críticament l'origen (Rumeu de Armas, 1970: 22-26). Problemes semblants apareixen en relació amb l'enterrament, els primers trasllats i les certificacions posteriors: en nombroses ocasions, els investigadors han de treballar amb còpies tardanes, transcripcions parcials o referències indirectes a documents avui desapareguts (Colón et al., 1992a: 535-538).

Aquestes circumstàncies no constitueixen, per si mateixes, una prova de manipulació

documental —la pèrdua de documents és habitual en la recerca històrica—, però la reiteració de les anomalies en moments especialment rellevants de la biografia colombina justifica distingir entre la seqüència narrativa consolidada per la tradició historiogràfica (mort a Valladolid, enterrament a San Francisco, trasllat a Sevilla, a Santo Domingo, exhumació a l'Havana i retorn final a Sevilla) i el grau efectiu de verificació independent de cadascun dels seus episodis, que no és homogeni: alguns disposen d'una base documental més sòlida, mentre que d'altres depenen de testimonis indirectes, còpies tardanes o inferències destinades a salvar discontinuïtats.

A aquesta feblesa intrínseca de les fonts cal afegir-hi un factor sovint absent de la discussió historiogràfica sobre la mort de Colom: la totalitat dels relats narratius que sustenten la versió tradicional —Historia del Almirante inclosa, malgrat presentar-se com un relat familiar redactat pel mateix fill de l'almirall— es va fixar per escrit dècades després dels fets, en el marc d'un aparell de control documental que la Corona espanyola va exercir, de manera sostinguda durant generacions, sobre tota la informació relativa al Nou Món, reforçat en els casos més greus amb la pena de mort per a llibreters i mercaders de llibres (Peñarroya, 1997; Friede, 1959: 48). Aquest control no es limitava a obres de caràcter oficial: el mateix any 1571 en què es publicava a Venècia la Historia del Almirante, els documents originals de Bartolomé de Las Casas —l'altra font cabdal del relat funerari— van passar a mans del cronista reial Juan López de Velasco, que els va custodiar sota secret fins al 1597 en virtut d'una Reial Cèdula de 1579 que en prohibia la consulta sense llicència especial (Friede, 1959: 58; Hanke, 1986: LIII). Com adverteix el mateix Friede (1959: 45), els manuscrits que avui es consideren originals poden ser, en realitat, còpies en net elaborades després que la censura n'hagués eliminat les parts incòmodes, sense deixar-ne cap rastre visible —una circumstància que rebaixa encara més la independència i la fiabilitat que es pot atribuir a un corpus documental, inclosos els testimonis de caràcter aparentment familiar o privat, que ja presentava, per si mateix, problemes greus de transmissió.

Aquest fenomen adquireix una dimensió addicional si es considera el context polític de la transmissió documental colombina: els plets colombins, les disputes jurisdiccionals entre la Corona i els descendents de l'almirall, i la creixent significació simbòlica de la figura de Colom constitueixen contextos rellevants per estudiar la producció i selecció de la documentació (Arranz, 2006; Varela, 1992), tot i que les evidències examinades no permeten establir-hi una relació causal directa. La possibilitat de processos posteriors de reinterpretació o selecció documental s'ha de mantenir, per tant, com una hipòtesi de recerca —no com una explicació demostrada—, la verificació de la qual exigiria estudis específics sobre la genealogia de cada document i els contextos institucionals en què fou copiat o mobilitzat.

Des d'aquesta perspectiva, la qüestió de les restes de Colom transcendeix el problema estrictament funerari i qüestiona també, en un sentit més ampli, aspectes rellevants del perfil biogràfic tradicional: com s'ha exposat a l'apartat 7 a propòsit dels estudis d'Yzaguirre (2006) sobre el substrat català dels escrits autògrafs, si la reconstrucció convencional del personatge presenta incerteses en qüestions estructurals com la llengua materna o la

formació cultural, el problema de l'autenticació de les restes no es pot desvincular completament del problema previ de la identificació històrica del subjecte, i condiciona també els criteris amb què s'interpreten les evidències documentals, antropològiques i genètiques.

9. CONCLUSIONS

L'objectiu d'aquesta recerca ha estat avaluar fins a quin punt les evidències actualment disponibles permeten considerar històricament acreditada l'autenticitat de les restes atribuïdes a Cristòfor Colom conservades a la Catedral de Sevilla. Com es desprèn de l'anàlisi realitzada, això no implica negar que les restes puguin pertànyer a l'Almirall, sinó delimitar amb precisió el grau de certesa que permeten sostenir les evidències examinades.

La reconstrucció documental dels darrers anys de vida, la mort, l'enterrament i els successius trasllats presenta una solidesa desigual. La mort a Valladolid l'any 1506 és àmpliament acceptada, tot i alguns problemes de verificació; més significatives per a l'autenticació són les discontinuïtats en els primers enterraments i trasllats: la manca de registres contemporanis sobre la sepultura inicial, la discrepància cronològica entre 1506 i 1509 per al trasllat a Sevilla i les dificultats per documentar la permanència de les restes a Santa María de las Cuevas.

L'examen crític de les fonts confirma, igualment, que la reconstrucció tradicional es fonamenta en testimonis de força probatòria desigual: algunes fonts són pròximes als fets o concorden amb altres evidències, mentre que d'altres presenten dependències textuals, còpies tardanes o discrepàncies cronològiques. Això no demostra que el relat sigui fals, però obliga a distingir entre la coherència narrativa de la seqüència historiogràfica i la verificació independent dels episodis que la integren.

Les proves genètiques, antropològiques i materials constitueixen una línia d'evidència rellevant, però tampoc resolen per si soles el problema de l'autenticació: la seva capacitat identificativa depèn de la qualitat de les mostres, de la força discriminant dels resultats i, especialment, de la identificació independent dels individus de referència. Una compatibilitat biològica pot reforçar una hipòtesi, però no equival a una identificació nominal si aquesta darrera condició no s'ha establert per vies independents. A això s'hi afegeix, per a les afirmacions més recents presentades públicament com a confirmació definitiva, l'absència d'una publicació científica completa que en permeti l'avaluació independent.

La confrontació conjunta d'aquestes línies d'evidència constitueix el resultat central de la recerca: no convergeixen encara amb prou independència i força probatòria per establir una vinculació raonablement segura entre les restes conservades a Sevilla i Cristòfor Colom, però l'existència de testimonis documentals, indicis històrics i compatibilitats biològiques impedeix considerar l'atribució mancada de fonament. La formulació més ajustada a l'estat

actual de la recerca és que la identificació tradicional resulta **plausible, però no suficientment acreditada**.

Aquest resultat obliga a reconsiderar els termes de la controvèrsia entre Sevilla i Santo Domingo: abans de determinar on descansen les restes, cal establir si poden ser autenticades mitjançant una convergència independent d'evidències. La qüestió de la localització resta, per tant, metodològicament subordinada al problema previ de la identificació.

La recerca assenyala, a més, una dificultat d'abast més general: l'autenticació d'unes restes pressuposa un referent biogràfic prou estable amb què contrastar les evidències. En el cas de Colom, les controvèrsies sobre l'origen, la llengua materna i la formació cultural indiquen que aquesta condició no es pot donar plenament per resolta. En conseqüència, **el problema no es limita a establir si les restes conservades a Sevilla pertanyen a Colom, sinó que afecta també la solidesa de la reconstrucció històrica del subjecte que es pretén identificar**, i obliga a considerar conjuntament la crítica de les restes i la crítica del relat biogràfic que n'ha sustentat la identificació.

La principal aportació d'aquest estudi consisteix, doncs, a aplicar aquest canvi en l'ordre de les preguntes a la seqüència funerària colombina: la coherència d'un relat historiogràfic consolidat no equival a una cadena de custòdia verificada, i la reiteració d'una tradició documental no pot substituir l'examen crític de la independència, la transmissió i la capacitat probatòria de les fonts.

Les futures línies de recerca haurien de prioritzar la localització i revisió de documentació original sobre els primers enterraments i trasllats; l'estudi de la filiació i transmissió dels principals testimonis textuals; la reconstrucció prosopogràfica dels agents implicats en les exhumacions i trasllats; i la revisió crítica de la identificació de les mostres genètiques de referència, sempre que sigui possible sota protocols transparents, reproduïbles i independents.

REFERÈNCIES

ARÓSTEGUI, Julio. *La investigación histórica: teoría y método*. Ed. Crítica, 2001.

ARRANZ MÁRQUEZ, Luis. *Cristóbal Colón, misterio y grandeza*. Madrid: Marcial Pons, 2006.

BALLESTEROS BERETTA, Antonio. *Cristóbal Colón y el descubrimiento de América*. Tomo V. Barcelona - Buenos Aires: Salvat Editores S.A, 1945.

BLOCH, Marc. *Apologia per a la història o l'ofici d'historiador*. Fondo de Cultura Economica de España, S.L., 2022.

CASTRO SÁNCHEZ, Marcial. *La tumba de Colón en Valladolid: ubicación y propietarios*. [en línea]. A: Universidad de Granada, 2020. [Consulta: 12/03/2023]. Disponible a:

<http://hdl.handle.net/10481/65405>.

CHOCANO HIGUERAS, Guadalupe. "Los restos colombinos: análisis científicos y documentación histórica". A: XVII Coloquio de Historia Canario-Americana. V Centenario de la muerte de Cristóbal Colón [en línea]. 2006. pàgs. 708-721. [Consulta: 12/03/2023]. Disponible a: <https://revistas.grancanaria.com/index.php/CHCA/article/view/8827>.

COLMEIRO PENIDO, Manuel. *Los restos de Colon: informe de la Real Academia de la Historia al Gobierno de S.M. sobre el supuesto hallazgo de los verdaderos restos de Cristóbal Colon en la Iglesia Catedral de Santo Domingo* [en línea]. Madrid: Imprenta y fundición de M. Tello, publicat pel Ministerio de Fomento, disponible a la Biblioteca Virtual Miguel de Cervante, 1879. [Consulta: 11/03/2023]. Disponible a: <https://www.cervantesvirtual.com/obra/los-restos-de-colon-informe-de-la-real-academia-de-la-historia-al-gobierno-de-sm-sobre-el-supuesto-hallazgo-de-los-verdaderos-restos-de-cristobal-colon-en-la-iglesia-catedral-1064342/>.

COLÓN, Cristóbal; VARELA Consuelo (Edi); GIL, Juan (Edi). *Textos y documentos completos*. Madrid: Alianza Editorial, segona edició ampliada, 1992a.

COLÓN, Cristóbal; VARELA Consuelo (Edi). *Los cuatro viajes. Testamento*. Madrid: El Libro de Bolsillo-1149, primera reimpressió, Alianza Editorial, S.A., 1992b.

COLÓN, Hernando. *Historia del Almirante. Edición de Luis Arranz*. Madrid: Ed. Historia16, colección Crónicas de América 1, tercera edició, 1984.

COLÓN DE CARVAJAL, Anunciada; CHOCANO HIGUERAS, Guadalupe. Cristóbal Colón. *Incógnitas de su muerte, 1506-1902. Primeros Almirantes de las Indias*, Vol. 1. Madrid: C.S.I.C., 1992a.

COLÓN DE CARVAJAL, Anunciada; CHOCANO HIGUERAS, Guadalupe. Cristóbal Colón. *Incógnitas de su muerte, 1506-1902. Primeros Almirantes de las Indias*, Vol. 2. Madrid: C.S.I.C., 1992b.

CUARTERO HUERTA, Baltasar. *La Prueba Plena. Documentos inéditos demostrativos de la autenticidad de los restos de Cristóbal Colón*. Madrid: Instituto "Gonzalo Fernández de Oviedo", Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1963.

DE LAS CASAS, Bartolomé. *Historia de las Indias. Edición de Agustín Millares Carlo y estudio preliminar de Lewis Hanke*. Mèxic, D.F.: Fondo de Cultura Económica, segona reimpressió, vol. II, 1986.

DEIVE, Carlos Esteban; GARCÍA ARÉVALO, Manuel A. "Los verdaderos restos de Colón están en Santo Domingo". A: *Ponencia presentada en el Congreso Internacional Valladolid-Colón 2006: V Centenario de la Muerte del Almirante [en línea], el 16 de mayo de 2006*. Organizado por: Faro a Colón, la Academia Dominicana de la Historia y la Fundación García Arévalo. [Consulta: 15/05/2023]. Disponible a: <https://es.scribd.com/document/24697490/LOS-VERDADEROS-RESTOS-DE-COLON-ESTAN-EN-SANTO-DOMINGO-Carlos-Esteban-Deive#>.

ELIOT MORISON, Samuel. Cristóbal Colón, marino. Mèxic DF: Editorial Diana, S.A., 1992.

DELGADO, Jesús. *Cristóbal Colón. Su origen y vida investigados con técnicas policiales del siglo XXI*. Barcelona: Ed. Bubok, 2012.

FERNÁNDEZ DE OVIEDO, Gonzalo. *Historia General y Natural de las Indias. Edición y estudio preliminar de Juan Pérez de Tudela Bueso*. Madrid: Ediciones Atlas, Serie Biblioteca de Autores Españoles-117, 1959.

FERNÁNDEZ DURO, Cesáreo. *Nebulosa de Colón, Según Observaciones Hechas en Ambos Mundos*. Madrid: Est. Tipográfico "Sucesores de Rivadeneyra", 1890.

FRIEDE, Juan. "La Censura Española del Siglo XVI y los Libros de Historia de América". Revista de Historia de América, núm. 57, juny de 1959.

GANDÍA, Enrique. *Historia de Cristóbal Colón. Análisis crítico de las fuentes documentales y de los problemas colombinos*. Buenos Aires: Ed. Claridad, 2a edició, 1951.

GALÍNDEZ DE CARVAJAL, Lorenzo. "Anales breves del reinado de los Reyes Católicos D. Fernando y Doña Isabel, de gloriosa memoria que dejó manuscritos el..." A: Rosell, Cayetano (ed.). *Corónicas de los Reyes de Castilla desde don Alfonso el Sabio hasta los católicos don Fernando y doña Isabel*. Madrid: Biblioteca de Autores Españoles, 1953.

GIMÉNEZ FERNÁNDEZ, Manuel. *Los restos de Cristóbal Colón en Sevilla, dos ensayos polémicos sobre los restos de Cristóbal Colón en Sevilla*. Sevilla: Imprenta de la Escuela de Estudios Hispano-Americanos, 1954.

HANKE, Lewis. "Estudio preliminar". A: DE LAS CASAS, Bartolomé. *Historia de las Indias*. Edició d'Agustín Millares Carlo. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, vol. I, 1986.

HARNEY, Lisa. *Columbus: Secrets from the grave*. [Video] Atlantic Producciones para Discovery Channel, 2004.

IRVING, Washington. *Vida y Viajes de Cristóbal Colón* (versión de Pilar Vera). Barcelona: Editorial Mateu, 1961.

LÓPEZ DE GÓMARA, Francisco. *Hispania Vitrix: Primera y Segunda Parte de la "Historia General de las Indias"; Historiadores Primitivos de Indias, tomo I*. Madrid: Impresión de M. Rivadeneyra, Serie Biblioteca de Autores Españoles-22, 1877.

LORENTE ACOSTA, José Antonio. "Identificación genética de los restos de la familia de Colón". Medicina Balear, vol. 22, núm. 1, 2007, pàg. 43–65.

MADARIAGA, Salvador de. *La vida del muy magnífico señor Don Cristóbal Colón*. Madrid: Espasa, 1984.

MARESMA, Miquel. "Envelliment i mort d'En Cristòfor Colom". A: *Institut Nova Història*, [en línia] 27 de gener de 2017. [Consulta: 13/03/2023]. Disponible a: <https://www.inh.cat/articles/Envelliment-i-mort-d>.

MARTÍ DE VICIANA, Rafael. *Tercera Parte de la Crónica de Valencia*. Valencia: Sociedad Valenciana de Bibliófilos, 1882.

ORTIZ DE ZÚÑIGA, Diego. *Anales Eclesiásticos y Seculares de la Muy Noble y Muy Leal Ciudad de Sevilla, Metrópoli de la Andalucía. Ilustrados y corregidos por Antonio María*

Espinosa y Carzel. Madrid: Imprenta Real, vol. III, 1795.

PEÑARROYA, Jaime. *La prohibición de las Indias. Los libros perseguidos (1492-1541)*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1997.

ROURA, Gabriel. "A propòsito de l'escriptura de Cristòfor Colom". A: *I Col·loqui internacional d'Estudis Colombins de Barcelona, Vol. IV*. Barcelona: Ed. Centre d'Estudis Colombins, 1993.

RUMEU DE ARMAS, Antonio. "Discurso". A: RUMEU DE ARMAS, Antonio i SUAREZ DE URBINA, Jesus Pabon. *Hernando Colón, historiador de América*. Madrid: Real Academia de la Historia, 1970. Discurso leído el día 22 de noviembre de 1970 en el acto de recepción pública por el Excmo. Sr. D. Antonio Rumeu de Armas y contestación por el Excmo. Sr. D. Jesus Pabon y Suarez de Urbina.

SALVA, Melchor. *Necrología del Excmo Señor Don Manuel Colmeiro, individuo de número y bibliotecario que fue*. Madrid: Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, Imprenta del Asilo de Huérfanos del S. C. de Jesús, 1899.

SERRA PICKMAN, Carlos. *Cristóbal Colón, sus estancias y enterramiento en la Cartuja de Sevilla*. Sevilla: Ed. Offo, 1992.

SERRA POSTIUS, Pedro. *Historia Eclesiástica Del Principado de Cataluña*. Manuscrito 190 de la Biblioteca Universitaria de Barcelona, Vol. 5, mayo de 1712.

TEJERA, Emiliano. *Los restos de Colón en Santo Domingo / Los dos restos de Cristóbal Colón exhumados de la Catedral de Santo Domingo en 1795 y 1877*. Santo Domingo (R.D.): Ed. J.R. Vda García, 1928. Tercera edición, preparada por el licenciado C. Armando Rodríguez por encargo de la Junta Nacional Colombina.

ULLAN MARTORELL, Joaquim. *Estudi sobre l'autenticitat de les restes mortals atribuïdes a Cristòfor Colom, dipositades a la Catedral de Sevilla* [en línia]. Treball final de grau. Universitat Oberta de Catalunya, 2023 [consulta: 26 de juny de 2026]. Disponible a: http://hdl.handle.net/10609/148022

VARELA, Consuelo. *Cristóbal Colón. Retrato de un hombre*. Madrid: Alianza Editorial, S.A., 1992.

WINSOR, Justin. *Christopher Columbus. And how He received and imparted the Spirit of Discovery*. Cambridge, Massachusetts: The Riverside Press, 1892.

YZAGUIRRE, Lluís De. "Aproximació lexicomètrica a les interferències de base en els escrits autògrafs de Cristòfor Colom". A: *Simposi internacional colombí sobre la llengua materna de Cristòfor Colom* [línea], Eivissa 2006. [Consulta: 15/05/2023]. Disponible a: <http://latel.upf.edu/terminotica/membres/DE_YZA/publi/colom2006/Eivissa2006.pdf>.